

Золтан Егереш^{*}
<https://orcid.org/0000-0001-7130-5950>
Национални универзитет
за јавну управу
Будимпешта, Мађарска

УДК 341.217(4-672EU:560)"2000/..."
Прејледни научни рад
Примљен: 07.07.2022.
Прихваћен: 21.07.2022.

ОДНОСИ ТУРСКЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: ГЛАВНЕ ДИНАМИКЕ И ИЗАЗОВИ^{}**

АПСТРАКТ

Ова студија има за циљ да размотри односе између Турске Републике и Европске уније (ЕУ), подвлачећи динамику турских напора ка приступању. Она аргументује да, иако су ране 2000-е године водиле видљивој правној трансформацији и европеизацији подржаној консензусом скоро свих партија, која је Турској донела корист, након 2006. почетни ентузијазам је ишчезао, а преговори о чланству су након 2016. заустављени из неколико разлога. Текст намерава да открије главне узроке промене и да опише како су се погоршали турски односи са ЕУ и неким државама чланицама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Турска, Европска унија, политика проширења, европеизација.

1. Увод

Односи Турске са Европском унијом и организацијама које су јој претходиле су започети 1959. године, када је она поднела захтев за придружено чланство. Потом је започела дуг и проблематичан пут ка томе да (коначно) постане пуноправна чланица. Било је више важних тренутака, попут потписивања Споразума о придруживању (1963), Споразума о царинској унији (1995), стицања статуса кандидата (1999) и отварања преговора о приступању (2005). Након периода великог ентузијазма раних 2000-их, почетни елан код

^{*} Имејл: egeresi.zoltan@uni-nke.hu

^{**} Са енглеског превео Милан Игрутиновић.

обе стране је опао, ритам отварања поглавља се успорио и отвориле су се дебате (о људским правима, слободи штампе, политички мотивисана хапшења) које су суштински зауставиле пројекат придруживања Турске Европској унији. Дипломатски сукоби са неколико држава чланица ЕУ, захтев Европског парламента (ЕП) из децембра 2016. године да се суспендује процес придруживања и мигрантска криза на грчко-турској граници од марта 2020, јасно су погоршали односе Турске и ЕУ који су некада давали више наде.

У зависности од тога колико широко интерпретирамо европеизацију, можемо говорити о усвајању правних прописа, институционализацији или чак социјализацији (Börzel, Soyaltin, & Gözde, 2015). У овој студији, аутор подразумева европеизацију као широки концепт који, поред преузимања правног, институционалног и политичког система ЕУ, подразумева и шири, друштвено-политички и нормативни контекст. Деевропеизација, сходно томе, такође добија своје значење, које имплицира и слабљење друштвено-политичког контекста преузетог од ЕУ и употребу Уније као референтне тачке (Kaliber, 2014; Aydin-Düzgit & Kaliber, 2016).

Од почетка преговора о чланству Турске, у литератури су проучавани утицаји европске интеграције земље на демократизацију (Tocci, 2005; Özbudun, 2015), спољну политику (Önis & Yilmaz, 2009; Balci, 2013; Ulug-Eyryilmaz, 2014; Avan, 2019), мањинска питања (Saylan, 2012; Yilmaz & Soyaltin, 2014; Özdemir & Sarigil, 2015), цивилно-војне односе (Kalkan, 2016), правосуђе (Kaliber, 2014; Aydin-Düzgit & Kaliber, 2016) и друго. Ипак, успорени преговори раних 2010-их и приметно успоравање процеса придруживања подстакли су нешто скептичније анализе, које су се усредсредиле на факторе успоравања уместо на дотадашње успехе (Eralp & Zerim, 2012). Касније, због промене турске унутрашње политике, неколико аутора почело је да говори о директној деевропеизацији (Ovali, 2015; Börzel & Soyaltin, 2012; Aydin-Düzgit & Kaliber, 2016; Sebeci, 2016; Yilmaz, 2016), иако Анкара наставља да адаптира (усваја) праксе научене од ЕУ у неким областима (Demirtas, 2015; Birgün, 2019). Последњих година академска литература преусмерила је фокус са процеса придруживања на спољнополитичке активности Турске, док се литература о турској унутрашњој политици више фокусира на ауторитарне тенденције које нису у складу са нормама ЕУ.

Ова студија проучава вишедеценијске односе између Европске уније и Турске и утицај европеизације. Први део је фокусиран на процес од потписивања Споразума о придруживању до Хелсиншког самита, а потом обухвата период од 1999. до 2005 – еру снажне европеизације. Аутор описује период од 2006. до 2013. и од 2013. до 2021. године као процес успоравања европеизације и повећања деевропеизације, као и погоршање односа са неколико земаља чланица ЕУ.

2. Турска и ЕУ: ново поглавље у пројекту вестернизације (1958–1999)

У последњим вековима Османског царства, као одговор на серију војних пораза, друштвена елита је поставила модернизацију западноевропског стила као своју референтну тачку. Дефанзивна природа модернизације и даље оставља свој траг на турску психу: ради опстанка државе морају се усвајати западне политике (Себеси, 2016: 125). Током периода Танзимата средином 19. века, касније за време реформских покрета попут Младих Османлија, почетком 20. века, у време Младотурака, покушано је усвајање Западне модернизације у све ширем смислу. Мустафа Кемал Ататурк као председник Турске Републике (1923–1938), која је заменила Османско царство, спровео је драстичну модернизацију од врха ка дну, по узору на секуларне националне државе модерне Европе, посебно Француску.¹

Усвајање западних норми и интеграција у западни политички и економски систем, упркос присуству различитих спољнополитичких традиција, увек је у Турској остало кључна референтна тачка, и то не само на нивоу елита (Eralp & Torun, 2015). С ове тачке гледишта, разумљиво је да је, за многе, улазак у ЕУ логичан, неизбежан корак, који је врхунац наставка модернизације под Ататурком. Између 1999. и 2005, процес придруживања Европској унији и европеизација земље јасно су обезбедили оквир за ту модернизацију.

Горенаведени подстицаји такође су били ојачани геополитичким и безбедносним бригама. Након што је Совјетски Савез 1945. године саопштио да полаже право на неке делове Турске, турска влада је урадила све што је могла да успостави добре односе са западним блоком. Турска се придружила главним међународним институцијама западног блока: ОЕЕЦ (Организација за европску економску сарадњу), претечи ОЕЦД-а – 1948, потом Савету Европе 1949, и НАТО-у три године касније. Стога је придруживање најважнијој економској интеграцији западног система значило посвећеност ширем блоку, поред самих економских бенефиција (Pénzváltó, 2016).

Након што је Римски споразум потписан, Турска је саопштила да тражи придружено чланство у Европској економској заједници (ЕЕЗ) 1959. године. То је био потпуно логичан корак турског руководства у тој ситуацији. Свакако, на ову одлуку утицао је потез Грчке: Атина је, такође, поднела захтев

¹ У Турској Републици на рушевинама Османског царства, то је значило изградњу секуларне државе (укидање верских редова, реформу верског образовања, успостављање министарства вера, итд.), асимилацију мањина (разбијање курдских верских и тежњи ка независности), које су ојачале западни карактер земље (кодекс облачења, западни календар, усвајање швајцарског грађанског законика, увођење латиничног писма, итд.).

за придружено чланство, два месеца раније, а Анкара није желела да изгуби позицију наспрам свог грчког противника.

Споразум о придруживању који је имао за циљ остваривање царинске уније и тежио будућем чланству, постигнут је у Анкари 1963. године, након одлагања због војног удара 1960. године (Müftüler-Bac, 2016: 3). Споразум је омогућио три даља корака: први је пружио финансијску помоћ Турској за инфраструктурна улагања из ЕЕЗ и преференцијални третман за одређене турске пољопривредне производе на тржиштима земаља чланица. Други је указао на неопходне кораке за царинску унију у одређеном року, а трећи је упутио на усклађивање економске политике (Eralp & Torun, 2015: 16). Владајућа Партија правде (Adalet Partisi) је 1967. саопштила своју намеру да започне другу фазу, која је потписана у јулу 1970. након дугих преговора (Допунски протокол). Како се 1971. године догодио још један државни удар, он није ступио на снагу све до 1973. године (Eralp & Torun, 2015: 17).

У овој раној фази процеса придруживања, напредак је био отежан низом унутрашњих политичких догађаја, са неколико успешних покушаја државног удара у Турској током Хладног рата (1960, 1971, 1980), док се Анкара уплела у озбиљне спољнополитичке сукобе услед инвазије на Кипар 1974. године, која је укључивала поделу острва. Међутим, ни посвећеност државе даљим европским интеграцијама није била јасна: није било консензуса унутар елите о царинској унији, а исламистичке и националистичке странке које су заузеле кључне позиције у slabим и краткотрајним владајућим коалицијама седамдесетих година, кочиле су процес. У земљи која је тражила увозну супституцију, нека предузећа нису била вољна да отворе своја тржишта, а већина великих синдиката видела је не само чланство у ЕЕЗ-у него и царинску унију као претњу. Турска влада, заправо, није била погођена чињеницом да је Атина 1975. године саопштила да намерава да се придружи ЕЕЗ-у (Eralp, 1993: 199–200).

Опипљив пример става турских елита о чланству у ЕЕЗ дат је у септембру 1980. године, када је Хајредин Еркмен (Hayrettin Erkmen), министар спољних послова у Демиреловој (Süleyman Demirel) влади, у парламенту најавио своју намеру да уведе земљу у ЕЕЗ, након чега је покренуто гласање о неповерењу против њега и он је уклоњен са функције (Eralp & Torun, 2015: 19). Две недеље касније, значај овог догађаја се ионако изгубио због пуча 12. септембра 1980. године, који је довео до пада владе и парламента.

Мере предузете након удара 1980. године изазвале су значајне критике из ЕЕЗ (Eralp & Torun, 2015: 20). Додатни проблем био је тај што је, после 1985, Европска комисија (ЕК) играла све важнију улогу у промовисању демократије и људских права као услова придруживања (Usul, 2011). Влада Тургута Озала (Turgut Özal), која је дошла на власт 1983. године, означила је преломну

тачку у историји Турске. Она је прекинула вођење политике супституције увоза и усмерила земљу ка извозној оријентацији.

Надовезујући се на резултате стабилизације власти после државног удара и економске либерализације, Озал је саопштио да намерава да се придружи Европској економској заједници 1987, захваљујући растућој компатибилности економске политике Турске са оном у ЕЕЗ. Ова амбициозна иницијатива није била неоснована, будући да су 1980-е биле време медитеранског проширења организације: Грчка (1981), Португалија и Шпанија (1986) придружиле су се ЕЕЗ-у и, такође, демократизовале су се после пада режима војних хунти. Ентузијазам Озалове владе је опао с извештајем Европске комисије из 1989. године (Commission, 1989). Према ЕЕЗ, Турска као многољудна (тада са приближно 53 милиона становника) и неразвијена земља, није била спремна да се придружи. То све је довело до разочарања турске елите.

Штавише, спољнополитичка ситуација земље радикално се променила почетком деведесетих година, с крајем биполарног режима, распуштањем Совјетског Савеза, независношћу разних туркијских република у централној Азији и на Кавказу, као и побољшањем односа са Москвом. Стабилност на Истоку је ослабила (више него после 2003. и Арапског пролећа које је почело 2011. године). Ови догађаји су подстицали преиспитивање турске спољне политике и дали на значају ранијим традицијама као што су пантуркизам или касније турско евроазијство, али и потребу јачања односа са муслиманским (арапским) светом.² Све то је било повезано са осећајем фрустрације, растућом кризом идентитета („Зар Турска није довољно европска?“)³ и осећајем изузетности који је доминирао ранијим геополитичким и спољнополитичким списима, обезбеђујући веома плодно тле за подршку спољнополитичким оријентацијама на друге стране осим западне (Davutoglu, 2001; Özdag, 2004; Ersen, 2013).

Упркос разочаравајућој одлуци, ЕЕЗ / Европска унија (ЕУ) није одустала од односа са Турском; такозвани Матутесов (Abel Matutes) пакет је заокружен 1990. године с намером да ојача културне односе. Иако је пакет одбачен због вета Грчке, ЕЕЗ је 1992. године прешла на имплементацију царинске уније на основу суштински истог дневног реда (Arıkan, 2003).

Нестабилна унутрашња политичка ситуација деведесетих година и готово константне кризе влада нису ишле у прилог постојању стратешких визија, али је турска страна усвојила неопходна техничка правила за царинску

² Еклектични пример овог потоњег била је објава идеје исламисте Неџметина Ербакана (Necmettin Erbakan) о Осмерки у развоју (Developing 8(D8)), организацији коју је требало да формира осам највећих муслиманских земаља.

³ У том контексту је председник Тургут Озал 1991. године написао књигу (*Турска у Европи и Европи у Турској*), наглашавајући европејство земље.

унију. Такође је постало јасно да је Анкара спремна да испуни услове ЕУ у замену за економске користи (Müftüler-Bac, 2016: 4). У таквим околностима је створена царинска унија 1996. године.

Царинска унија остварена без пуног чланства је критикована од многих са турске стране. Придруживање је посебно критиковао исламистички политички покрет, али је Неџметин Ербакан, који је формирао владу (а који је већ крајем осамдесетих година прогласио ЕЕЗ „хришћанским клубом“), такође поштовао до тада остварене резултате. „Постмодерни удар“ из 1997. године који је уклонио исламисте са власти такође је блокирао перспективу чланства на одређено време. На самиту ЕУ у Луксембургу 1997. године, Турска није добила статус кандидата.

3. Пут ка преговорима о придруживању ЕУ: врхунац европеизације (1999–2005)

Упркос томе, Турска није могла да пронађе алтернативу западном пројекту. Због неколико корака као што су зближавање са Грчком и покретање низа реформи, достигнута је нова прекретница. На самиту у Хелсинкију 1999. године, земља је добила статус кандидата. Европска унија је 2001. године успоставила оквир за партнерство у придруживању као одговор на то што је Анкара усвојила програм под називом Турски национални план за усвајање ЕУ тековина. Одлука донета у Хелсинкију је значајно повећала кредибилитет ЕУ у очима турских политичких странака и становништва, делујући као катализатор тежњи Турске за пријем у ЕУ и доносећи јединство међу различите политичке странке и групе. Подршка јавности чланству такође је повећана на значајан ниво од 70% (Özdemir & Sarigil, 2015: 186).

Између 1999. и 2005. године Устав је мењан три пута (1999, 2001. и 2004), а Турска је усвојила девет пакета хармонизације законодавства. Први уставни амандман усвојен је пре Хелсиншког самита, а првенствено је требало да донесе усклађивање са клаузулом о тржишној економији из Копенхашких критеријума. Пакет промене из 2001. године који је изменио 34 тачке устава, донео је значајан напредак ка демократизацији земље уз јак вишепартијски консензус (Özbudun, 2015: 37). Отежана је забрана политичких странака и започето је слабљење Савета за националну безбедност, који су успоставиле турске оружане снаге као тело са циљем да контролише цивилну владу.

Амандманом из 2004. године укинута је смртна казна и наведено је да ће у случају супротстављености домаћих закона и ратификованих међународних уговора по питању фундаменталних права, превагу имати ови други. Поред уставних амандмана, девет пакета законодавних реформи је усвојено између фебруара 2002. и јула 2004. године, прва три под владом Булента

Едевита (Bülent Ecevit), а остали под владом Партије правде и развоја (Adalet ve Kalkınma Partisi – АКР), са циљем усвајања тековина и измене Устава.

Постигнут је значајан напредак у погледу контроле над војском: финансирање је постало транспарентније, Савет за националну безбедност је изгубио право доношења одлука, а војни утицај је смањен у неколико области (Kalkan, 2016: 16). Све се то не би десило да се руководство оружаних снага није обавезало на пројекат чланства у ЕУ и да није прихватило слабљење сопствене моћи. Реформе су се заиста исплатиле, међународни имиџ Турске се побољшао, а Фридом хаус, који је 2002. године оценио слободу медија на 58 (што мањи број, медији су слободнији), оценио ју је 2006. на 48. месту (Freedom House, 2002–2006).

Вероватно најважнији спољнополитички подухват из овог периода у односима са ЕУ били су напори за решавање кипарског питања. Подела острва је дугогодишњи нерешени проблем који представља велику препреку придруживању Турске Унији. Није случајно што је Анкара желела да се то питање реши пре него што се Кипар придружи ЕУ, што се догодило у мају 2004. године. У циљу спајања два дела острва, преговори су вођени под покровитељством Уједињених нација и приведени су крају 2004. године. План Кофија Анана (Kofi Annan) о поновном уједињењу на крају су одбацили кипарски Грци на референдуму који је подржала турска влада, тако да није дошло до поновног уједињења.

Важна карактеристика овог периода био је консензус странака у парламенту о њиховим напорима да постану кандидати за чланство у ЕУ, што су доказали и уставни амандмани, чак и после победе исламистичко-конзервативне АКП, која је однела изненађујућу победу на изборима 2002. године. Иза значајних резултата није стајао само кредибилитет ЕУ и веровање у реалност чланства, већ и озбиљни економски и домаћи фактори. С једне стране, земљотрес из 1999. године је опустошио област око Мраморног мора, значајно оптерећујући земљу, а потом је 2000–2001. године финансијска криза уздрмала економију, што је довело до превремених избора и пада Едевитове владе. Турски економски програм после кризе је очигледно био протржишни и неолибералан, у складу са принципима ЕУ. С друге стране, због низа војних удара, значајан број друштвених и политичких актера схватио је да демократски поредак који представља ЕУ ствара повољније окружење и, у најбољем случају, обезбеђује њихов политички опстанак против оружаних снага и кемалистичког правосуђа (Eralp & Torun, 2015). Услед тога, не само либерални већ и конзервативни кругови и већина исламиста после 2001. године, желели су чланство у ЕУ.

Поред тога, изборна победа АКП 2002. године створила је деликатну политичку ситуацију у земљи: исламисти, које је кемалистички естаблишмент доживљавао као опасност, добили су власт и у очима многих су се мучили са

кризом легитимитета. Наспрам тога, било је разумљиво да су кемалистичке елите, посебно оружане снаге, Уставни суд и администрација, заузеле негативан став према АКП, која је оптужена за исламизацију земље.

У тој ситуацији, АКП је имала посебну потребу за прозападним и европским профилем, а који је такође играо важну улогу у њеној изборној победи. Поред прихватања државног секуларизма, лидери АКП-а су пропагирали његову меку верзију, постављајући се као чувари процеса придруживања ЕУ и истичући нормативну страну придруживања (што се касније изгубило током предизборних кампања) (Balkir & Eylemler, 2016). Заиста, у првом периоду власти АКП видели смо наставак неколико реформи које су почеле под Ецевитовом владом. Оне су коначно донеле резултате и 2004. године је Комисија закључила да су Копенхашки критеријуми за отварање преговора о чланству „довољно“ испуњени (Тосси, 2005: 77).

4. Успоравање европеизације (2006–2013)

Зачудо, почетак разговора о придруживању брзо је разочарао обе стране. Турска је имала одбојан став према ЕУ, илустрован причама о „преговори-ма о придруживању са упитним завршетком“, нерешеном питању Кипра, нејасним условима ЕУ који су долазили и изван Копенхашких критеријума (нпр. капацитет апсорпције ЕУ у Документу о стратегији проширења за 2005) (Davies, 2013) и наративима влада неких држава чланица, попут Француске, Аустрије и посебно Немачке о специјалном партнерству који су гурали у страну шансе за пуноправно чланство (Yilmaz, 2014: 69). Са стране ЕУ, главни проблеми су били у величини земље од приближно 80 милиона становника, недовољна развијеност и корупција у привреди, слабост владавине права и демократије, цивилно-војни односи, геополитички изазови и културне и религијске разлике (Aydin-Düzgit, 2012: 36–38).

Кредитет придруживања поткопан је чињеницом да је преговарачки оквир успостављен 2005. године укључивао клаузулу у којој се наводило да би преговори могли да буду обустављени ако би Турска застала у спровођењу неопходних политичких реформи – то није био случај код других држава. Слично томе, у поређењу са другим државама које су биле објекат проширења 2000-их, и број и брзина отварања поглавља су знатно заостајали, иако је ЕК у неколико наврата предложила да се она отворе (Müftüler-Bac & Cicek, 2017: 185–190).

Судбина преговарачких поглавља била је под одлучним утицајем вета две државе чланице: Кипра и Француске. Неуспех Анановог плана 2004. године је загарантовао дизање проблема између две земље на нивоу ЕУ, пошто је Турска пристала на захтев ЕУ да прошири царинску унију на Кипар

и отвори своје луке и аеродроме за острвске бродове и авионе у замену за реципрочне мере са стране ЕУ према Северном Кипру. Иако је Европска комисија нагињала према таквом споразуму, Никозија је ставила вето на могуће отварање осам преговарачких поглавља од стране Европског савета крајем 2006. и на још пет 2009. године (Eralp & Zerín, 2012: 87).

Други фактор била је Француска, која је блокирала неколико поглавља након 2007. године, када су ставови председника Николаса Саркозија (Nicolas Sarkozy) имали утицаја. Те одлуке Француске, посебно у оним поглављима која је Европска комисија сматрала спремним за отварање, озбиљно су поткопале ентузијазам Турака, и после 2006. реалност чланства у ЕУ и кредитбилитет ЕУ су значајно опали.

Међутим, реформе нису биле застале, а посебно су настављене у појединим областима. Велика промена је била у томе што је ЕУ почела да губи релевантност у политичком дискурсу (иако је Анкара направила одређене гестове, министарство за ЕУ је успостављено после изборне победе АКП 2011. године, а главни преговарач је добио ранг министра). Ове мере предузете да би се осигурала моћ и легитимитет владајуће странке, реторички и политички у смислу сопственог интереса, а не у име далеког чланства у ЕУ, могу се сматрати као да су у сагласју са ЕУ (Yilmaz & Soyaltin, 2014: 23). У великим кампањама почев од 2008. године, демократизација (дерогирање премоћи кемалиста, јачање сопствене моћи) била је све мање везана за процес придруживања ЕУ. Партија није могла да се одрекне власти, а за задржавање на власти јој је све мање био потребан пројекат ЕУ (Önis, 2010).

Имиџ Брисела је постајао све негативнији кроз своје политичке наступе због успоравања преговора, а Реџеп Тајип Ердоган (Recep Tayyip Erdoğan) обично је оправдавао слабе резултате преговора тиме да је ЕУ по природи „хришћански клуб“, те њеним двоструким стандардима и неправедним понашањем (Eralp & Zerín, 2012: 88). Таква реторика је доносила пад подршке Унији међу турским становништвом, а опоравак од економске кризе 2001. године стварао је утисак да је Турска остварила економски опоравак и без самог чланства. Економски раст Турске био је, реално, делимично повезан са пројектом ЕУ: закони (приватизације) вођени логиком ЕУ створили су повољан економски амбијент и, с почетком приступних преговора 2005, прилив директних страних инвестиција из држава ЕУ нагло се повећао. Између 2004. и 2006. године, Грчка, Аустрија и Немачка су били најважнији инвеститори из реда чланица ЕУ. Између 2001. и 2006. године вредност инвестиција из ЕУ се повећала за 386%, посебно у периоду након 2004. године (Demianova, 2008).

Штавише, за разлику од ЕУ, земља се релативно лако опоравила од глобалне финансијске кризе 2008–2009 (Szigetvári, 2013). Унији је била потребна снажна влада у Турској, поготово у областима где је она морала да се суочава

са домаћим проблемима док је гарантовала структуру моћи, попут претње АКП-а према кемалистичком естаблишменту који је имао улогу административно-правне противтеже (Себеси, 2016: 126). Пројекат приступања ЕУ био је важан за легитимитет АКП-а (Yilmaz & Soyaltin, 2014: 19): у априлу 2007, у циљу осујећивања амбиција АКП-а на председничким изборима, војска је на својој интернет страни објавила саопштење у којем упозорава владајућу странку да је спремна да интервенише како би заштитила секуларизам. Та акција, позната као „е-меморандум“, била је мекано показивање моћи (удар) оружаних снага, које је на крају довело до ванредних избора и победе АКП-а. Владајућа странка је у парламенту могла да предложи сопственог кандидата Абдулаха Гула (Abdullah Gül) за председника, који је изабран на јесен 2007. године. Следећи окршај се одиграо у пролеће 2008. године, када је државни тужилац покушао да забрани АКП оптужбом да је странка у више наврата кршила уставно гарантовани секуларизам. На крају, Уставни суд није забранио рад владајуће странке.

Како су преговори о чланству све више губили замаха, АКП је покушао да ојача подршку, гласачку базу и легитимитет (Börzel, Soyaltin, & Gözde, 2015: 218) на основу дискурса о реформи вођеном унутрашњом логиком, посебно у вези са курдским питањем („курдско отварање“, „пакет демократизације“, „мировни процес“). Док су 1980-е биле обележене принудом потпуног негирања, репресијом и асимилацијским политикама према курдској заједници, 1990-е су биле обележене „признањем“ постојања те теме (али без промене у политици), а од 2000-их је дошло до новог приступа како су етно-политичке и теме демократизације дошле у фокус (Özdemir & Sarigil, 2015: 180).

Реформе су биле значајне у поређењу са ранијим концептом хомогене националне државе. Оне су омогућиле да се емитује радио програм на другим језицима, покренут је курдски ТВ канал (2009), у приватним школама је дозвољено образовање на курдском језику, као и политичке кампање на курдском језику (Себеси, 2016: 126).

Поред уступака по мањинском питању, то је био период када је АКП спровео велику правосудну реформу: уставни амандмани из 2010. године погостили су Врховно веће тужилаца и судија, Уставни суд и војне судове. Ове реформе су биле подржане од стране ЕУ (Ваукал, 2015: 98), иако су допринеле консолидацији моћи АКП-а. Против војног врха су, 2012. године, покренути процеси због инволвираности у државне ударе у току претходних неколико деценија, што је била добра индикација трансформације домаће политике.

5. Процес деевропеизације: застој у преговорима о чланству (2013–)

Демонстрације у парку Гези средином 2013. године, започете малим протестом ради заштите дрвећа у центру Истанбула поред трга Таксим, су довеле до немира на националном нивоу и до нарушавања имиџа турске владе. То је праћено отварањем сукоба између тзв. Гуленовог покрета и АКП-а крајем 2013, што је водило до све рестриктивнијих и ауторитарнијих одлука. Наставак борбе против Радничке партије Курдистана (ПКК) средином 2015. године, а потом покушај државног удара 15. јула 2016. деловали су као катализатор за борбу против политичких противника АКП-а (Гуленов покрет у првом и курдски политички покрет у другом случају).

Како би се ослабили политички противници, донето је неколико закона који су проширили простор полицији за деловање против демонстраната, уведене су привремене блокаде интернета и друштвених мрежа, посебно Твитера и Јутјуба, итд. Поред тога, надлежности Националне обавештајне агенције (МИТ) биле су повећане (Себеси, 2016: 127). Независност турских медија је углавном престала да постоји (Yeşil, 2016), уз хапшење стотина новинара.

Ради борбе против Гуленовог покрета започета је чистка у судству и током 2014. године је појачана владина контрола над Врховним већем тужилаца и судија, и поред тога што су хиљаде полицајаца, тужилаца и судија већ били отпуштени или пребачени на друге положаје (Egeresi & Pénczváltó, 2017).

Покушај државног удара од 15. јула 2016, такође је повећао неповерење између низа чланица ЕУ и Турске. Иако су све чланице изјавиле подршку председнику Турске, само је неколицина њих направила брзе и видљиве гестове подршке турским властима (попут Мађарске), што је створило утисак да ЕУ није била наклоњена АКП-у. Важно је било и то што су неке чланице ЕУ постале уточишта за гуленисте који су бежали из Турске, и што су одбиле да изручују људе или забране рад гуленистичким школама и организацијама. Шпијунске активности турских имама у Немачкој су изазвале забринутост у јавности, и даље нарушавале односе.

Да би се осигурала власт, изборне кампање су биле вођене у услови-ма јасне доминације провладиних медија, а стање опозиционих група било је погоршано разним рестриктивним административним мерама (Esen & Gütmüscü, 216). Даље, донети су закони који су омогућили централизацију власти Ердогана и АКП-а – суштински, успех референдума од 16. априла 2017. године који је отворио пут транзицији из парламентарног у председнички режим, није само ојачао, већ је и проширио формалну Ердоганову контролу и владавину (Egeresi & Pénczváltó, 2017). Поред тога, ванредно стање проглашено након покушаја државног удара а које је продужавано неколико

пута, оставило је велики маневарски простор влади, пошто је рад парламента скрајнут владиним радом путем уредби.

Одговор на неуспели покушај државног удара био је замашан: неколико десетина хиљада људи је ухапшено а више од 150 хиљада је изгубило посао. То све је изазвало критике од стране ЕУ, посебно од Европског парламента. Извештај о напретку из 2016. изнео је озбиљне критике (European Commission, 2016), а ЕП је крајем године усвојио одлуку којом је позвао Комисију и Европски савет да привремено суспендује преговоре о чланству. Овакав развој је показао да је процес придруживања суштински заустављен, па иако је у интересу обе стране да се процес одржи, не може се очекивати икакав напредак.

Поред фактора о којима смо већ дискутовали, опадање трансформативне моћи ЕУ је имало утицаја и на домаће политичке процесе. Криза евра, која је углавном погодила медитеранске земље, посебно Грчку, погоршала је перцепцију о Европској унији. Мада у овим годинама раст еврозоне није достигао ни 1%, као ни раст ЕУ у целини, Турска се релативно брзо опоравила од финансијске кризе и изашла на стабилан пут раста, растући у просеку 5,4% годишње између 2010. и 2014. године. То је, спојено са носталгијом владајуће елите АКП-а за османском величином, подстицало много активнију, самоуверенију спољну политику, и мање фокусирану на ЕУ (Önis & Kutlay, 2017).

Такође, ЕУ је девалвирала своју нормативну моћ у очима турске владе тиме што није осудила Сисијев пуч (Abdel Fattah el-Sisi) у Египту у лето 2013. године. То је посебно болно погодило Анкару, која је градила своју целокупну политику на повезаности са председником Морсијем (Mohamed Morsi) и Муслиманским братством. Сама ЕУ је искусила сличну инерцију у Сирији. Турци су, такође, сматрали да је став ЕУ према избегличкој кризи лицемеран или умногоме дволичан. А у Европи су се појавила и антиисламска осећања, што је потврђивало мишљење многих Турака да се она налази у неком другом друштву (Önis & Kutlay, 2017).

Упркос потешкоћама и политичким кампањама – посебно у току референдума 2017. године – турско јавно мњење генерално подржава чланство у ЕУ: 2021. године подршка је достигла 59,3% док је била 48,4% у 2017. Међутим, економске потешкоће и геополитички изазови повећали су подршку становништва према ЕУ. Занимљиво, све више људи верује да Турска може да постане пуноправни члан: у 2017. години њихов удео је био само 18,7%, 2020. године је био 32% док је 2021. године достигао 44,7% (Aydin, 2021).

Трансформативну моћ ЕУ у турском друштву је најтеже измерити, али је то вероватно најмање успешна област. Турски друштвени развој, од којих су две важне карактеристике присуство ауторитарних тенденција (сетимо се војних пучева) и једнострана урбанизација кроз урбану миграцију последњих деценија, у основи погодује конзервативном скупу вредности које је

тешко помирити са либералним пројектом Уније. Упркос много протеклих година од припрема за преговоре о придруживању, перцепције у Турској се нису много промениле и прилично су неповољне за Унију. Према истраживању Универзитета Богазичи за 2012. годину, 64,8% испитаника је сматрало да су европски односи штетни за морал младих људи, за верске вредности (64,5%) и за породицу (60,1%) (Erdenir, 2015). Истовремено, разумљиво је да истраживање види различите религије и идентитете као најважније детерминанте придруживања.

6. Ка неизговореном али проблематичном стратешком партнерству

С обзиром на већ поменуте потешкоће, више политичара из ЕУ је указао да би Анкари требало дати статус стратешког партнера, а турска влада је реаговала прилично негативно и од тада је потврђивала своју посвећеност пуноправном чланству у сваком смислу. На помало парадоксалан начин, избегличка криза 2015–2016. године је помогла односима две стране. Приближно три милиона Сиријаца и велики број авганистанских, ирачких и пакистанских избеглица, више од милион, напустило је земљу и илегално ушло у ЕУ. Турска се тек под снажним немачким притиском ангажовала по питању таласа избеглица који је стварао озбиљан проблем на нивоу ЕУ. Два споразума потписана су у децембру 2015. и марту 2016. године. Овај последњи се показао успешним, јер је број илегалних прелазака границе драстично опао, са 50–60 хиљада на 2–3 хиљаде уз увођење шеме реадмисије 1 + 1 (Pénváltó, 2020).

Анкара је заузврат добила подршку за разговоре о придруживању ЕУ, те 3 + 3 милијарде евра за побољшање ситуације посебно сиријских избеглица, и обећање о безвизном режиму путовања (European Council, 2016). С обзиром на то да је Анкара прихватила услове ЕУ, омогућавајући да споразум о реадмисији ступи на снагу – ступио је на снагу раније него што је договорено – у суштини је постала тампон зона ЕУ за апсорбовање прилива избеглица са истока и југа. Као резултат споразума, турска избегличка политика је поопштрена, сиријске избеглице имају потешкоћа да уђу у земљу од почетка 2016. године (од када су изграђени гранични зидови), и постављени су гранични зидови на иранској граници како би се и тамо спречила илегална миграција.

Упркос томе, након потписивања тог споразума ЕУ и Турске није се могао уочити неки велики успех. Једно преговарачко поглавље отворено је 2016. године, али од тада није дошло до даљег развоја. Процес либерализације визног режима заустављен је исте године пошто Турска није испунила 72 критеријума ЕУ. Неколико фактора, као што су владина антитерористичка

политика и јавни дискурс, као и њена реторика против ЕУ и националистичка реторика која је пријемчива неким групама у бирачком телу, ометали су даље напоре (Pénzváltó, 2019).

Уставна реформа и прелазак на председнички систем 2017/2018. такође су изазвали критике из ЕУ. Важно је приметити да је период кампање 2017. године довео до повећаних тензија између Турске и Холандије, када је турским министрима било забрањено да учествују у предизборним догађајима у земљи, међу турским емигрантима. Аустрија и Немачка су, такође, забраниле такве изборне посете што су у турским медијима веома критиковали водећи турски политичари. Заправо, те билатералне тензије су додатно погоршале имиџ Турске у неколико земаља чланица ЕУ.

Избегличка криза на грчко-турској граници 2020. године је повећала тензије када је приближно 15 хиљада људи покушало илегално да уђе на грчко тле уз сагласност турских власти. Грчка полиција је одбила масовне преласке границе, а ЕУ је показала снажну подршку Атини. Због брзог ширења ковида 19, избеглице су пребачене из пограничне зоне у копнену Турску, али је имиџ Анкаре као поузданог партнера у питању избеглица био нарушен.

Даље јачање билатералних тензија у источном Медитерану допринело је застоју у преговорима. Одлука Турске да потпише меморандум о поморском разграничењу са либијском Владом националног споразума са седиштем у Триполију, разбеснела је Грчку, Кипар и Француску, и довела до заоштравања дипломатског сукоба у другој половини 2020. године. Турска је успела да избегне оштре санкције Европског савета и у фебруару 2021. године уведене су само меке санкције – потпредседник и потпредседник Турске нафтне корпорације (ТПАО) стављени су на листу санкција. Европски савет је у марту 2021. године усвојио комуникацију о односима Турске и ЕУ у којој се наводи да је ЕУ спремна да подржи преговоре у неколико области као што су царинска унија, контакти међу народима, дијалог на високом нивоу, итд., међутим, у случају повратка Турске на политику провокација и једностранних акција, била је спремна да уведе санкције (European Commission, 2021).

Посета Урсуле вон дер Лајен (Ursula von der Leyen), председнице Европске комисије, и Шарла Мишела (Charles Michel), председника Европског савета, крајем априла 2021. године је довела до мањег дипломатског скандала (такозвани *софајејџи*) јер председница Европске комисије није добила исту столицу као Шарл Мишел приликом састанка са председником Рецепом Тајипом Ердоганом (Politico, 2021).

Иако током последњих годину и по дана у односима Турске и ЕУ није било већих тензија, билатерална питања са Грчком и Кипром остала су нерешена и без изгледа за постизање изводљивог, дуготрајног споразума. С обзиром на те потешкоће, ЕУ и Турска још увек покушавају да пронађу

modus vivendi и да избегну велике сукобе како би одржали преговоре у животу, бар у теорији.

7. Закључак

Дуга историја односа између Турске и ЕУ (и ЕЕЗ) у последњих више од 70 година показује периоде успона и падова. Интервал између 1999. и 2005. године био је врхунац односа и процеса приступања; зближавање између ЕУ и Турске, видљива европеизација и снажна подршка јавности окарактерисали су ову епоху која се протезала од стицања кандидатуре до почетка преговора.

Наредних година разговори о придруживању су изгубили свој замах, реформски процес почео је да се раздваја од процеса чланства у ЕУ када је АКП почела да јача своју критику Уније. После 2013. године односи су почели да постају напетији због забринутости ЕУ око људских права и стања демократије у Турској. Иако је избегличка криза из 2015–2016. године повећала сарадњу између Турске и Европске уније, она није омогућила довољну основу за обнову успореног процеса приступања. Штавише, она је поставила Турску у улогу тампон зоне како би се сузбила нелегална миграција. Неуспели покушај државног удара средином 2016. и политичка трансформација која је уследила додатно су погоршали односе и довели до све већих критика са стране ЕУ. Истовремено, билатералне тензије са неколико земаља чланица (попут Немачке, Холандије, Грчке и Кипра) затровале су ионако проблематичне односе који су кулминирали санкцијама (иако сасвим ограниченим) од стране Уније почетком 2021. Мада је Турска променила своју асертивну спољну политику, у блиској будућности нема простора за стварно зближавање; чак су придруживање Турске и могуће чланство као теме нестали из говора у ЕУ.

Трансформативна моћ ЕУ, и са европеизацијом, дефинисаном на нивоу закона и институција, суочава се са озбиљним потешкоћама последњих година. Резултати за период 1999–2005. очигледно су били недовољни у ширем смислу. Транспозиција закона обично је била мања од транспозиције норми, о чему сведоче различити извештаји о напретку: примена закона наишла је на проблеме и сада можемо да видимо трансформацију раније ауторитарне војне моћи под конзервативном, цивилном силом. Европеизација земље, упркос очигледним резултатима, може се описати као „плитка“ због ниског нивоа европеизације друштва.

Zoltán Egeresi*

National University of Public Service
Budapest, Hungary

TURKEY-EU RELATIONS: MAIN DYNAMICS AND CHALLENGES

ABSTRACT

This study aims to review Turkish-EU relations by highlighting the main dynamics of the Turkish accession efforts. It argues that although the early 2000s led to a visible legal transformation and Europeanization supported by almost all-party consensus in Turkey yielding fruits, after 2006 the initial enthusiasm evaporated and the EU accession negotiations after 2016 were stopped in practice due to several reasons. The paper intends to reveal the main causes of the change and to describe how Turkey's relation deteriorated with the EU and its several Member States.

KEYWORDS: Turkey, European Union, enlargement, Europeanization

1. Introduction

Turkey's relationship with the European Union and its predecessor organizations started in 1959 when it submitted its application for associate membership. Then a long and troublesome road to become (finally) a full member started. It had important cornerstones like signing the Association Agreement (1963), the Customs Union Agreement (1995), obtaining candidate status (1999), and opening of accession negotiations (2005). After a period of great enthusiasm in the early 2000s, the initial momentum on both sides slowed down, the pace of opening chapters decelerated, and emerging debates (on human rights, freedom of the press, arrests motivated by political considerations) essentially stalled the project of Turkey's accession to the EU. The diplomatic conflict with several EU Member States, the

* E-mail: egeresi.zoltan@uni-nke.hu

European Parliament's (EP) request of December 2016 to suspend accession and the migration crisis at the Greek-Turkish border in March 2020 clearly exacerbated the previously more hopeful EU-Turkey relationship.

Depending on how broadly we interpret Europeanisation, we can talk about legalization, institutionalization, or even socialization (Börzel, Soyaltin, & Gözde, 2015). In this study, the author understands a broad concept of Europeanization, which, in addition to taking over the EU legal, institutional, and political system, means a broader, socio-political and normative context. De-Europeanization is accordingly gaining a meaning, which implies weakening both the socio-political context taken over from the EU and the use of the Union as a point of reference (Kaliber, 2014), (Aydin-Düzgit & Kaliber, 2016).

Since the start of Turkey's accession negotiations, the literature has examined the effects of the country's European integration on democratization (Tocci, 2005) (Özbudun, 2015), foreign policy (Önis & Yilmaz, 2009), (Balci, 2013), (Ulug-Eyrilmaz, 2014), (Avan, 2019) minority issues (Saylan, 2012), (Yilmaz & Soyaltin, 2014), (Özdemir & Sarigil, 2015) civil-military relations (Kalkan, 2016) or judiciary (Kaliber, 2014), (Aydin-Düzgit & Kaliber, 2016) and so on. However, the stalled negotiations in early 2010s and the noticeably slowing accession process led to more sceptical analyses that focused on the factors of stalling rather than on the successes so far (Eralp & Zerim, 2012). Later, due to the change in Turkish domestic politics, several authors began to discuss straightforward de-Europeanisation, (Ovali, 2015) (Börzel & Soyaltin, 2012) (Aydin-Düzgit & Kaliber, 2016) (Cebeci, 2016) (Yilmaz, 2016) although Ankara continues to adapt /apply practices learned from the EU in some areas (Demirtas, 2015) (Birgün, 2019). In recent years, the academic literature has shifted its focus from the accession process to Turkey's foreign policy activities, while the literature on Turkish domestic policy has focused more on authoritarian tendencies incompatible with the EU's norms.

This study examines the several-decades-long relationship between the European Union and Turkey and the impact of Europeanization. The first part focuses on the process from the signing of the Association Agreement to the Helsinki Summit, and then it covers the 1999-2005 period, the era of strong Europeanisation. The author describes the period from 2006 to 2013 and from 2013 to 2021 as a process of slowing Europeanisation and increasing de-Europeanisation as well as the deterioration of relations with several EU Member States.

2. Turkey and the EU: a new chapter in the Westernization project (1958-1999)

In the last centuries of the Ottoman Empire, as a response to the series of military defeats, the elite set a Western European-style modernization as its reference point.

The defensive nature of modernization still makes its mark on the Turkish *psiché*: for the state's survival, it has to adopt Western policies (Cebeci, 2016: 125). During the Tanzimat period in mid-19th century, later-on during the reform movements such as the Young Ottomans, at the beginning of the 20th century, the Young Turks, tried to adopt Western modernization in an increasingly broader sense. Mustafa Kemal Atatürk as the president (1923-1938) of the Turkish Republic, which replaced the Ottoman Empire, carried out a drastic top-down modernization, modeled on the secular nation-state of modern Europe, especially the French.¹

The adoption of Western norms and integration into the Western political and economic system, despite the presence of different foreign policy traditions, has always remained a key point of reference in Turkey, and not only at the elite level (Eralp & Torun, 2015). From this point of view, it is understandable that, for many, joining the EU is a logical, inevitable step, which is the culmination of the continuation of modernization under Atatürk. Between 1999 and 2005, the process of joining the European Union and the country's Europeanisation have clearly provided the framework for this modernization.

The above-mentioned incentives were strengthened by geopolitical and security concerns as well. After the Soviet Union announced its claim to certain areas of Turkey in 1945, the then Turkish government did everything that it could do to establish good relations with the Western bloc. Turkey joined the major international institutions of the Western bloc: OEEC (Organization for European Economic Co-operation), the forerunner of the OECD in 1948, the Council of Europe in 1949, and NATO three years later. Thus, joining the most important economic integration of the Western system meant a commitment to the bloc in addition to economic benefits (Pénzváltó, 2016).

After the Treaty of Rome was signed, Turkey announced its application for associate membership in the European Economic Community (EEC) in 1959. This was a completely logical step on the part of the Turkish leadership in this situation. Certainly, this decision was influenced by the Greek move: Athens also applied for associate membership, two months earlier, and Ankara did not want to lose its position against the Greek opponent.

The association agreement which aimed at achieving a Customs Union and aspired for future membership was reached in Ankara in 1963, with some delays due to the military coup of 1960 (Müftüler-Bac, 2016: 3). The agreement provided further three steps: the first one provided financial assistance to Turkey for infrastructure investment by the EEC and preferential treatment for certain Turkish

¹ In the Turkish Republic on the ruins of the Ottoman Empire, that meant the construction of a secular state (abolition of religious orders, reform of religious education, establishment of a ministry of religion, etc.), assimilation of minorities (breaking down Kurdish religious and independence aspirations), which strengthened the western character of the country (dress code, western calendar, adoption of the Swiss Civil Code, introduction of the Latin alphabet, etc.).

agricultural products on the markets of the Member States. The second called for the necessary steps for a Customs Union within a specific timetable, and the third called for economic policy harmonization (Eralp & Torun, 2015: 16). In 1967, the ruling Justice Party (Adalet Partisi) announced its intention to begin a second phase, which was signed in July 1970 due to protracted negotiations (Additional Protocol). Since another coup took place in 1971, it did not take effect until 1973 (Eralp & Torun, 2015: 17).

At this early stage of the association process, progress was hampered by a series of internal political events, with several successful coup attempts in Turkey during the Cold War (1960, 1971, 1980), while Ankara became embroiled in serious foreign policy conflicts over the invasion of Cyprus of 1974 which involved the division of the island. But the commitment of the state towards further European integration was not clear either: there was no consensus within the elite on the Customs Union, and Islamist and nationalist parties, which had taken key positions in the weak and short-lived governing coalitions of the 1970s, were holding back the process. In the country seeking import substitution, some businesses were reluctant to open their markets, and most of the major trade unions saw not only the EEC membership but also the Customs Union as a threat. The Turkish government was not really affected by the fact that Athens announced its intention to join the EEC in 1975 (Eralp, 1993: 199–200).

A tangible example of the Turkish elites view about EEC membership was in September 1980 when Hayrettin Erkmen, the Foreign Minister of the Demirel Government, announced in the parliament his intention to bring the country in the EEC and then a vote of no confidence was launched against him and he was removed from office (Eralp & Torun, 2015: 19). Two weeks later, the significance of this event has dissipated anyway because of the coup of 12 September 1980 which led to the dissolution of the government and the parliament.

The measures following the 1980 military coup provoked more criticism from the EEC (Eralp & Torun, 2015: 20). A further problem was that, after 1985, the European Commission (EC) played an increasingly important role in promoting democracy and human rights in the conditions of accession (Usul, 2011). The government of Turgut Özal, which came to power in 1983, marked a turning point in the history of Turkey. It broke with the import-substituting economic policy and steered the country towards an export-oriented one.

Building on the results of the post-coup power stabilization and economic liberalization, Özal announced his intention to join the European Economic Community in 1987, thanks to the growing EEC compatibility of Turkish economic policy. The ambitious initiative was not unfounded, as the 1980s were a time of the Mediterranean enlargement of organization: Greece (1981), Portugal and Spain (1986) joined the EEC and were also democratizing after the fall of military junta regimes. The enthusiasm of the Özal administration was cooled down by the

European Commission's 1989 report (European Commission, 1989). According to the EEC, Turkey as a populous (then about 53 million people) and an underdeveloped country was not ready to join. All this led to the disappointment of the Turkish elite.

Moreover, the country's foreign policy situation changed radically in the early 1990s, with the end of the bipolar regime, the dissolution of the Soviet Union, the independence of the various Turkic republics in Central Asia and the Caucasus, and the improvement of relations with Moscow. Stability in the East has declined (even more so than after 2003 and the Arab Spring that began in 2011). These developments favoured a rethinking of Turkish foreign policy and brought to the fore earlier traditions such as pan-Turkism or later Turkish Eurasianism, but also the need to strengthen relations with the Muslim (Arab) world.² All this was associated with a sense of frustration, a growing identity crisis (Is not Turkey enough European?)³, and a sense of exceptionality that dominated earlier geopolitical and foreign policy writings, providing a strong breeding ground for supporting foreign policy orientations other than the West (Davutoglu, 2001)(Özdogan, 2004) (Ersen, 2013).

Despite the disappointing decision, the EEC / European Union (EU) did not abandon its relations with Turkey; the so-called Matutes package was completed in 1990 and intended to strengthen cultural relations. Although the package was discarded due to Greece's veto, in 1992 the EEC moved on to the implementation of the Customs Union along essentially the same agenda. (Arikan, 2003)

The volatile domestic political situation of the 1990s and the almost constant government crises did not favour strategic visions, but the Turkish side adopted the necessary technical rules for the Customs Union. It also became clear that Ankara was willing to comply with EU conditions in exchange for economic benefits (Müftüler-Bac, 2016: 4). After such a background, the Customs Union came into force in 1996.

The Customs Union achieved without membership has been criticized by many on the Turkish side. The accession was criticized by the Islamist political movement in particular, but Necmettin Erbakan, who formed the government (who had already declared the EEC as a “Christian Club” in the late 1980s) also respected the results so far. The “postmodern coup” of 1997 which removed Islamists from power, also blocked the EU membership perspective for a time. At the 1997 Luxembourg Summit, Turkey failed to get a candidate status.

² An eclectic example of the latter was Islamist Necmettin Erbakan announcing the idea of the Developing 8(D8), an organization to be formed with the participation of the eight largest Muslim countries.

³ In this context, President Turgut Özal wrote a book in 1991 (*Turkey in Europe and Europe in Turkey*) emphasizing the country's Europeanness.

3. The road to EU accession negotiations: the heyday of Europeanisation (1999-2005)

Nevertheless, Turkey could not find an alternative to the Western project. Due to several moves such as rapprochement with Greece and launching a series of reforms a new milestone could be reached. At the 1999 Helsinki Summit the country was granted a candidate status. In 2001, the European Union established an Accession Partnership framework, in response to Ankara adopting a program called the Turkish National Plan for the Adoption of the EU Acquis. The decision taken in Helsinki significantly increased the EU's credibility in the eyes of Turkish political parties and masses, acting as a catalyst for Turkish EU aspirations and bringing unity between the various political parties and groups. The public support for membership was also increased to a significant 70% level (Özdemir & Sarigil, 2015: 186).

Between 1999 and 2005, the constitution was amended three times (1999, 2001 and 2004) and nine legislative harmonization packages were adopted by Turkey. The first constitutional amendment was adopted before the Helsinki Summit, and it was primarily intended to comply with the market economy clause of the Copenhagen criteria. The 2001 package, which changed the constitution in 34 points, made significant progress towards democratizing the country with a strong multi-party consensus (Özbudun, 2015: 37). They made it harder to ban political parties, and began weakening the National Security Council, which had been set up by the Turkish Armed Forces as a body aiming to control the civilian government.

The 2004 amendment abolished the death penalty and stated that in the event of a conflict between national law and ratified international treaties in terms of fundamental rights, the latter would prevail. In addition to the constitutional amendments, nine legal reform packages were adopted between February 2002 and July 2004, the first three under the Bülent Ecevit's Government and the others under the Adalet ve Kalkınma Partisi (hereinafter AKP), aimed at transposing the *acquis* and amending the constitution. Significant progress was made over military control: the funding has become more transparent, the National Security Council has lost its decision-making role, and military influence has been reduced in several areas (Kalkan, 2016: 16). All this would not have happened if the leadership of the armed forces had not committed itself to the EU project and had not accepted the weakening its own power. The reforms have really paid off, Turkey's international image improved, with Freedom House marking the press freedom at 58 in 2002 (the lower the value, the media is freer) and in 2006 to 48 (Freedom house, 2002–2006).

Probably the most important foreign policy endeavour of the period in the EU relationship was the effort to resolve the Cyprus issue. The division of the island

is a long-standing, unresolved problem that is a major impediment to Turkey's accession to the Union.

It is no coincidence that Ankara wanted the issue to be resolved before Cyprus joined the EU, which happened in May 2004. In order to merge the two parts of the island, negotiations were ongoing under the auspices of the United Nations and came to a close in 2004. Kofi Annan's reunification plan was eventually rejected by Greek Cypriots in a referendum backed by the Turkish government, so no reunification has taken place.

An important feature of the period was the consensus of the parties in the parliament on their efforts to become a candidate for EU membership, as evidenced by the constitutional amendments, even after the victory of the Islamist-Conservative AKP, which won a surprise victory in the 2002 election. Behind the significant results were not only the credibility of the EU and the belief in the reality of membership, but also serious economic and domestic factors. On the one hand, an earthquake in 1999 devastated the area around the Marmara Sea, placing a heavy burden on the country, and then in 2000-2001 a financial crisis shook the economy which led to early elections and the fall of the Ecevit government. Turkey's post-crisis economic program was clearly pro-market and neoliberal, in line with EU principles. On the other hand, due to the series of military coups, a significant number of social and political actors realized that the democratic order represented by the EU creates a more favourable environment and, at best, ensures their political survival against the armed forces and the Kemalist judiciary (Eralp & Torun, 2015). Because of this, not only the liberal but also the conservative strata, and after 2001, the majority of Islamists, wanted the EU membership.

Moreover, the AKP's election victory in 2002 created a delicate political situation in the country: Islamists, who were perceived as dangerous by the Kemalist establishment, gained power, and struggled with a serious crisis of legitimacy in the eyes of many. Against this background, it was understandable that Kemalist elites, especially the Armed Forces, the Constitutional Court, and the administration, have taken a negative stance towards the AKP, which was accused of Islamizing the country.

In this situation, the AKP was in a particular need for a pro-Western pro-EU profile, which also played an important role in its election victory. In addition to accepting the state secularism, AKP leaders preached a soft version of it, setting themselves up as custodians of the EU accession process and emphasizing the normative side of the accession (which later wore out in the election campaigns) (Balkir & Eylemler, 2016). Indeed, during the first period of the AKP, we have seen the continuation of several reforms that began under the Ecevit government. These finally yielded fruits, and in 2004, the Commission found that the Copenhagen criteria for opening the accession negotiations were met "sufficiently" (Tocci, 2005: 77).

4. The slowdown of the Europeanisation (2006-2013)

Oddly enough, the start of accession talks was quickly disappointing for both sides. Turkey resented the EU's "open-ended accession negotiation" parlance, the unresolved Cyprus issue, the opaque EU conditionality having aspects outside of the Copenhagen criteria (e.g. the EU's absorption capacity in the 2005 Enlargement Strategy Paper) (Davies, 2013) and the narratives of the governments of some Member States, namely France, Austria and mainly Germany about a special partnership side-lining the prospects for full membership (Yilmaz, 2014: 69). On the EU side, the main concerns have perpetuated the size of the country's population of around 80 million, the underdevelopment and corruption of the economy, the weaknesses of rule of law and democracy, civil-military relations, geopolitical challenges and cultural and religious differences (Aydin-Düzgit, 2012: 36–38).

The credibility of the accession was undermined by the fact that the negotiating framework established in 2005 included a clause stating that negotiations could be suspended if Turkey stalled in carrying out the necessary political reforms - this was not the case for the other states. Similarly, compared to the other states that were the object of enlargement in the 2000s, both the number and speed of the opening of chapters lagged far behind, even though the EC has proposed opening them in several cases (Müftüler-Bac & Cicek, 2017: 185–190).

The fate of the accession chapters was decisively influenced by the veto of two Member States: Cyprus and France. The failure of the Annan Plan in 2004 cemented the rise of problems between the two countries to the EU level, as Turkey would have accepted the EU's request to extend the Customs Union to Cyprus and open its ports and airports to the island's ships and aircraft in reciprocity for the same legislation from the EU's side in case of Northern Cyprus. Although the European Commission had leaned towards an agreement, Nicosia vetoed the possible opening of eight chapters by the European Council at the end of 2006 and five more chapters in 2009 (Eralp & Zerin, 2012: 87).

The other factor was France, which blocked several chapters after 2007 when President Nicolas Sarkozy's considerations played a role. These French decisions, especially in those chapters that the European Commission considered appropriate, severely undermined the enthusiasm of the Turks, and after 2006 the reality of EU membership and the credibility of the EU suffered significantly.

However, reforms have not stalled and have continued particularly in some areas. The big change was that the EU began to lose its relevance in political discourse (although gestures were made by Ankara, an EU Ministry was set up after the AKP's 2011 election victory and the chief negotiator was given ministerial status). To ensure the power and legitimacy of the ruling party, the measures taken rhetorically and politically in terms of self-interest rather than the distant EU membership can then be called EU-compliant (Yilmaz & Soyaltin, 2014: 23).

In the big campaigns starting in 2008, democratization (downgrading the Kemalist supremacy, strengthening its own) was less and less tied to the EU accession process. The party could not give up on staying in power, and it needed less and less the EU project for this purpose (Önis, 2010).

Brussels' image became increasingly negative in its political speeches due to the slowdown in negotiations, with Recep Tayyip Erdoğan explaining the meagre results usually by the nature of the EU as a 'Christian Club', its double standards and unfair behaviour (Eralp & Zerim, 2012: 88). The rhetoric favoured the decline in support for the Union among the Turkish population, and the recovery from the 2001 economic crisis seemed to grant Turkey the expected economic recovery without membership. Turkey's economic growth was, in reality, partly linked to the EU project: the EU-led laws (privatization) created a favourable economic environment and, with the start of accession negotiations in 2005, inflows of foreign direct investment from EU states increased sharply. Between 2004 to 2006, Greece, Austria and Germany were the most important investors among the EU members. Between 2001 and 2006, the value of EU investment increased by 386%, especially after 2004 (Demianova, 2008).

Moreover, unlike the EU, the country recovered quite easily from the global financial crisis of 2008-2009 (Szigetvári, 2013). The EU was in need of a strong government in Turkey, primarily in areas where it had to face a domestic conflict while guaranteeing the structure of power, as in a threat of the AKP to the Kemalist establishment that provided an administrative-legal counterweight (Cebeci, 2016: 126). The EU accession project was important for the legitimacy of the AKP (Yilmaz & Soyaltin, 2014: 19): in April 2007, in order to thwart the AKP's presidential election ambitions, the military issued a statement on its website warning the ruling party that it was willing to intervene to protect secularism. The action, known as the e-memorandum, was a soft power exercise (coup) attempt by the armed forces that eventually led to an early election that brought the AKP victory. The ruling party in the parliament was able to nominate its own candidate, Abdullah Gül, for the presidency who was elected in fall 2007. The next clash took place in the spring of 2008, when the Attorney General tried to ban the AKP on the grounds that the party had repeatedly violated constitutional secularism. In the end, the Constitutional Court did not ban the elected governing party.

As the accession negotiations gradually lost their impetus, the AKP tried to strengthen its own support, voter base, and legitimacy (Börzel, Soyaltin, & Gözde, 2015: 218) based on the internally driven reforms in its discourse, especially concerning the Kurdish issue ('Kurdish opening', 'democratization package', 'peace process'). While the 1980s were characterized by the coercion of absolute denial, repression, and assimilationist policies of the Kurdish community in the country, the 1990s were characterized by a "recognition" of the issue (without political change), and from the 2000s onwards a novel approach to the issue was enacted as

an ethnopolitical and democratization issue came to the fore (Özdemir & Sarigil, 2015: 180). Reforms were significant compared to the previous homogeneous nation-state concept. These reforms made it possible to broadcast radio programs in certain languages, a Kurdish-language TV channel was launched (2009), Kurdish-language education was allowed in private courses, and a Kurdish-language political campaign was allowed (Cebeci, 2016: 126).

In addition to the concessions made on the minority issue, the period was also the time of the AKP's major judicial reform: the 2010 constitutional amendment succeeded in affecting the Supreme Body of Prosecutors and Judges, the Constitutional Court and the jurisdiction of military courts. These reforms were supported by the EU (Baykal, 2015: 98), even though they contributed to the consolidation of power in the AKP. In 2012, proceedings were launched against military leaders involved in coups over the previous several decades, which was a good indication of the transformation of domestic politics.

5. The process of de-Europeanism: stalemate in the accession negotiations (2013-)

The demonstrations in Gezi Park in mid-2013, starting with a minor protest to secure some trees in the heart of Istanbul, next to Taksim square, led to national unrest and caused severe damage to the Turkish government's image. This was followed by an outbreak of struggle between the so-called Gülen Movement and the AKP at the end of 2013, leading to increasingly restrictive and authoritarian decisions. The resumption of the fight against the Kurdistan Workers' Party (PKK) in mid-2015, followed by a coup attempt on 15 July 2016, acted as a catalyst for the fight against political opponents of the AKP (the Gülen Movement in the former and the Kurdish political movement in the latter case).

To weaken political opponents, several restrictive laws were passed that extended the police room for manoeuvring against protesters, a temporary blockade of the internet and social media, especially Twitter and Youtube, and so on. In addition, the competencies of the National Intelligence Agency (MIT) have been increased (Cebeci, 2016: 127). The independence of the Turkish media has largely ceased (Yesil, 2016), with hundreds of journalists arrested.

In order to fight the Gülen movement, the cleansing of the judiciary began, and government control over the Supreme Body of Prosecutors and Judges was strengthened in 2014, despite the fact that thousands of police, prosecutors and judges had already been fired or transferred to other positions (Egeresi & Péncz-váltó, 2017).

The 15th July 2016 coup attempt also increased mistrust between a number of EU member states and Turkey. While every member declared its support towards

the Turkish president, only a few had made fast and visible moves to show commitment to the Turkish government (like Hungary) that made the impression that the EU was not in favour of the AKP. Importantly, several EU member states have become safe havens for Gülenists fleeing Turkey and also refused to extradite people or ban Gülenist schools or organizations. Turkish imams' spying activities in Germany also raised public concerns, further deteriorating the relations.

To secure power, election campaigns were clearly conducted under pro-government media dominance, and the situation of opposition groups was aggravated by various administrative restrictive measures (Esen & Gümüşcü, 216). Furthermore, laws were passed that helped to centralize the power of Erdoğan and the AKP - in essence, the success of the April 16 2017 referendum that opened the way towards the transition from a parliamentary to a presidential regime has not only strengthened but extended the formal control and rule of Erdoğan (Egeresi & Pénczvártó, 2017). In addition, the state of emergency declared after the coup attempt, which was extended several times, left the government a great deal of room for manoeuvring as the parliamentary work was side-lined by the government decrees-setting activity.

Response to the failed coup attempt has taken place on a serious scale: several tens of thousands of people had been arrested and more than 150.000 people had lost their jobs. All this has provoked criticism from the EU, especially the European Parliament. The 2016 Progress Report made serious criticisms, (European Commission, 2016) and the EP adopted a decision at the end of 2016 calling on the Commission and the European Council to temporarily suspend the accession negotiations. These developments show that the EU accession process is essentially stalled, and although it is in the interest of both parties to sustain the process, no progress is expected.

In addition to the factors already discussed, the decline in the EU's transformative power has also had an impact on domestic policy processes. The euro crisis, which has mainly affected the Mediterranean countries, especially Greece, worsened the perception about the European Union. While in these years the growth of the Eurozone did not reach 1%, nor did that of the EU as a whole, Turkey recovered relatively quickly from the financial crisis and entered a stable path of growth, growing by an average of 5.4% per year between 2010 and 2014. This, coupling with the nostalgia for the Ottoman greatness of the ruling AKP elite, favoured a much more active, confident, less EU-focused foreign policy (Önis & Kutlay, 2017).

Equally, the EU devalued its normative power in the eyes of the Turkish government by failing to condemn Sisi's coup in Egypt in the summer of 2013. This affected Ankara particularly painfully, building its entire policy on the connection with President Morsi and the Muslim Brotherhood. The EU itself has experienced similar inertia in Syria. The Turks also considered the EU's attitude to the refugee

crisis to be hypocritical or double-faced for the most part. And in Europe, anti-Islamic sentiments have also surfaced, confirming the view of many Turks that it is in another club (Önis & Kutlay, 2017).

Despite the difficulties and political campaigns – especially during the 2017 referendum – Turkish public opinion generally supports the EU membership: in 2021 the support reached 59.3% while it was 48.4% in 2017. However, economic difficulties and geopolitical challenges increased the population's support to the EU. Interestingly, more people believe that Turkey can become a full member: in 2017, their share was only 18.7%, in 2020 it was 32% while in 2021 it reached 44.7% (Aydin, 2021).

The transformative power of the EU in Turkish society is the most difficult to measure, but it is arguably the least successful area. Turkish social development, two important features of which are the presence of authoritarian tendencies (see military coups) and one-sided urbanization through urban migration in recent decades, is fundamentally conducive to a conservative set of values that is difficult to reconcile with the liberal project of the Union. Despite many years since the preparations for accession negotiations, perceptions in Turkey have not changed much, and are rather unfavourable for the Union. According to a survey by Boğazıcı University in 2012, 64.8% of those surveyed thought that European relations were detrimental to young people's morals, religious values (64.5%) and family (60.1%) (Erdenir, 2015). At the same time, it is understandable that the survey sees different religions and identities as the most important determinants of accession.

6. Towards an unspoken but troubled strategic partnership

Having the already mentioned difficulties, several EU politicians suggested that Ankara should be given the status of a strategic partner, and the Turkish government has reacted quite vigorously and has since reaffirmed its commitment to full membership in all fora. In a somewhat paradoxical way, the 2015-16 refugee crisis helped the relations of two sides. About 3 million Syrians and a significant number of Afghan, Iraqi, and Pakistani refugees, more than a million, have left the country and entered the EU illegally. Turkey was finally involved under strong German pressure to deal with a wave of refugees that was generating a serious problem at the EU level. Two agreements were signed in December 2015 and March 2016. The latter proved to be successful, as the number of illegal border crossings dropped drastically, from 50-60 thousand to 2-3 thousand, with the introduction of the 1+1 readmission scheme (Pénaváltó, 2020).

In return, Ankara has received a boost to EU accession talks, €3+3 billions to improve the situation of Syrian refugees in particular, and a promise of visa-free

travel (European Council, 2016). With Ankara accepting the EU conditions, allowing the readmission agreement to enter into force - it came into force earlier than agreed - has essentially become an EU buffer zone to absorb the influx of refugees from the east and south. As a result of the agreement, the Turkish refugee policy has been tightened, with Syrian refugees having difficulty entering the country since the beginning of 2016 (since that border walls have been built) and border walls were set up at the Iranian border to prevent illegal migration.

Nevertheless, since the signing the EU-Turkey agreement no major achievement can be detected. One negotiation chapter was opened in 2016, but no further development has happened since then. The visa-liberalization process came to a halt in the same year as Turkey did not meet the EU's 72 criteria. Several factors, such as the government's counter-terrorism policy and discourse as well as its anti-EU, nationalistic rhetoric which resonate well for several electoral groups, have hindered further efforts (Pénzváltó, 2019).

The constitutional reform and transition to presidential system in 2017/2018 have also triggered criticism from the EU. It is also important to mention that the 2017 campaign period led to increased tensions between Turkey and the Netherlands when Turkish ministers were forbidden to participate in campaign events in the country, among Turkish emigrants. Austria and Germany also banned such electoral visits which move was highly criticised in the Turkish media by leading Turkish politicians. In fact, these bilateral tensions also deteriorated Turkey's image in several EU Member States.

The 2020 March refugee crisis at the Greek-Turkish border also aggravated the tensions when some 15.000 people tried to enter illegally into Greek soil with the consent of Turkish authorities. The mass crossings of the border were repelled by the Greek police and the EU has demonstrated a strong support for Athens. Due to the rapid spread of Covid-19, the refugees were transferred from the border zone to mainland Turkey, but Ankara's image as a trusting partner in refugee issue was also damaged.

Further increase of bilateral tension in the Eastern Mediterranean has also contributed to the stalemate in negotiations. Turkey's decision to sign a memorandum with the Tripoli-based Libyan Government of National Accord about maritime delimitation infuriated Greece, Cyprus and France, as well as leading to increased diplomatic standoff in the second half of 2020 over maritime areas. Turkey managed to avoid harsh sanctions from the European Council and in February 2021 only soft sanctions were accepted - Vice-President and a Vice-Director of the Turkish Petroleum Corporation (TPAO) were put on a sanctions list. In March 2021 European Council adopted a communication about Turkey-EU relations stating that the EU was ready to support negotiations in several areas like Customs Union, people-to-people contacts, high-level dialogue etc., however in case

of Turkey's return to provocations and unilateral actions it was ready to introduce restrictions (European Commission, 2021).

The high-level visit of Ursula von der Leyen (president of the European Commission) and Charles Michel (the President of the European Council) in late April 2021 led to a minor diplomatic scandal (so-called Sofa-gate) as the President of the European Commission did not get the same chair as Charles Michel when meeting with president Recep Tayyip Erdoğan (Politico, 2021).

Although no major tensions arose during the last one and half year in Turkey-EU relations, the bilateral issues with Greece and Cyprus remained unresolved without the prospects of reaching a feasible, long-lasting agreement. Having these difficulties, the EU and Turkey are still trying to find the *modus vivendi* and to avoid major conflicts to keep the negotiations alive, at least in theory.

7. Conclusion

Turkey's long history with the EU and EEC during the last more than 70 years shows periods of ups and downs. The interval between 1999 and 2005 was an apogée of relations and the accession process; rapprochement between the EU and Turkey, visible Europeanization and strong support from the public characterized this epoch that spanned from gaining the candidacy to starting the negotiations.

In the following years, the accession talks lost their impetus, the reform process started to decouple from the EU membership process as the AKP began to raise its criticism towards the Union. After 2013, the relations started to become more tense due to the EU concerns over human rights and state of democracy in Turkey. Although the 2015-16 refugee crisis increased the cooperation between Turkey and the European Union, it did not grant enough basis for relaunch of the slowing accession process. In fact, it put Turkey to Europe's buffer zone in order to contain the illegal migration. The failed coup attempt in mid-2016 and the subsequent political transformation further deteriorated the relations and led to growing criticism from the EU. Simultaneously, bilateral tensions with several Member States (like Germany, the Netherlands, Greece and Cyprus) poisoned the already troubled relations which culminated in sanctions (albeit very limited) from the Union at the beginning of 2021. Although Turkey changed its assertive foreign policy, there is no room for real rapprochement in the near future; even Turkey's accession and possible membership have as a topic vanished from the EU's parlance.

The transformative power of the EU, and with the Europeanisation, defined at the level of laws and institutions, has been facing serious difficulties in recent years. The results for the period 1999-2005 appear to have been insufficient in a broader sense. The transposition of legislation has usually been less than the

transposition of norms, as evidenced by various progress reports: the application of laws has run into problems, and we can now see a transformation of previously authoritarian military power under a conservative, civilian force. The country's Europeanisation, despite its obvious results can be described as “shallow” due to the low level of social Europeanisation.

ЛІТЕРАТУРА / LITERATURE

- Arikan, H. (2003). *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?*. Aldershot: Ashgate.
- Avan, E. A. (2019). Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel–Palestine Conflict, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21(6): 678–695.
- Aydin, M. (2021). *Public Perceptions on Turkish Foreign Policy 2021*. Istanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- Aydin-Düzgit, S. & Kaliber, A. (2016). Encounters with Europe in an Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey a De-Europeanising Candidate Country?, *South European Society and Politics* 21(1): 1–14.
- Aydin-Düzgit, S. (2012). *Constructions of European Identity Debates and Discourses on Turkey and the EU*. New York: Palgrave Macmillan.
- Balci, A. (2013). *Türkiye dış politikası ilkeler, aktörler ve uygulamalar*. Istanbul: Nesil.
- Balkir, C. & Eylemler, S. (2016). Shifting Logics: The discourses of Turkish political elites on EU Accession, *South European Society and Politics* 21(1): 29–43.
- Baykal, S. (2015). The Europeanization of the Turkish judiciary. In: A. Tekin & A. Güney (eds.). *The Europeanization of Turkey*. London: Routledge (86–107).
- Birgün, A. (2016). Why the EU Still Matters in Turkish Domestic Politics: Insights from Recent Reforms in Migration Policy, *South European Society and Politics* 21(1): 105–118.
- Birgün, A. (2019). Policy learning: an understudied mechanism of EU influence on Turkish domestic politics, *Turkish Studies* 20(4): 493–511.
- Börzel, T. A. & Soyaltin, D. (2012). Europeanization in Turkey Stretching a Concept to its Limits?. *KFG Working Papers* 36.
- Börzel, T. A., Soyaltin, D. & Gözde, Y. (2015). Same same or different? Accession Europeanization in Central and Eastern Europe and Turkey compared. In: A. Tekin & A. Güney (eds.). *The Europeanization of Turkey*. London: Routledge (217–235).
- Cebeci, M. (2016). De-Europeanisation or Counter-Conduct? Turkey's Democratisation and the EU, *South European Society and Politics* 21(1): 119–132.
- Davies, M. (2013). The legacy of Atatürk: the limits of conditionality in Turkish European Union membership negotiations, *Australian Journal of International Affairs* 67(4): 511–525.
- Davutoglu, A. (2001). *Stratejik Derinlik*. Istanbul: Küre.
- Demianova, V. (2008). EU Foreign Direct Investment in Croatia and Turkey. *Eurostat: Statistics in Focus*, 68: 1–8.

- Demirtas, B. (2015). Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 17(2): 123–140.
- Egeresi, Z. & Pézváltó, N. (2017). Az AKP útja az elnöki rendszerről szóló népszavazásig: rezsimépítés Törökországban (2002–2017), *Nemzet és Biztonság* 3: 80–109.
- Eralp, A. & Torun, Z. (2015). Perceptions and Europeanization in Turkey before the EU candidacy: an overview of history. In: A. Tekin & A. Güney (eds.). *The Europeanization of Turkey*. London: Routledge (14–30).
- Eralp, A. & Zerín, T. (2012). Europe as Seen from Turkey: From a Strategic Goal to an Instrumental Partnership?, *Perspectives* 20(2): 83–102.
- Eralp, A. (1993). Turkey and the European Community: Prospects for a New Relationship. In: A. Eralp, M. Tünay & B. Yesilada (eds.). *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*. London: Praeger (193–213).
- Erdenir, B. (2015). Political culture. In: Tekin, A. & Güney, A. (ed.). *Europeanization of Turkey*. London: Routledge (86–107).
- Ersen, E. (2013). The Evolution of ‘Eurasia’ as a Geopolitical Concept in Post–Cold War Turkey, *Geopolitics* 18(1): 24–44.
- Esen, B. & Gümüşcü, S. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 9: 1581–1606.
- European Commission. (1989). *Commission opinion on Turkey's request for accession to the Community*. SEC (89) 2290 final/2.
- European Commission. (2016). *Turkey 2016 Report*, Brussels, 9.11.2016, SWD(2016) 366 final.
- European Commission. (2021). *Joint Communication to the European Council. State of play of EU-Turkey political, economic and trade relations*, Brussels, 22.3.2021, JOIN(2021) 8 final/2.
- European Council (2016). *EU-Turkey Declaration*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (Accessed: 30/06/2022).
- Freedom House (2002–2006). *Country reports*.
- Kaliber, A. (2014). Europeanization in Turkey: in search of a new paradigm of modernization, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 16(1): 30–46.
- Kalkan, E. (2016). The impact of the European Union on the democratization of civil-military relations in Turkey, *East European Quarterly* 44(1): 1–25.
- Müftüler-Bac, M. & Cicek, A. E. (2017). A comparison of the European Union's accession negotiations with Bulgaria and Turkey: the role of bilateral issues, *Journal of Contemporary European Studies* 25(2): 180–196.
- Müftüler-Bac, M. (2016). The European Union and Turkey: Transforming the European Periphery into European Borderlands. *Robert Schuman Centre for Advanced Studies*.
- Önis, Z. & Kutlay, M. (2017). Global Shifts and the Limits of the EU's Transformative Power in the European Periphery: Comparative Perspectives from Hungary and Turkey. *Government and Opposition* (1–28).
- Önis, Z. & Yilmaz, S. (2009). Between Europeanization and Euro-Asianism: foreign policy activism in Turkey during the AKP era, *Turkish studies* 10(1): 7–24.

- Önis, Z. (2010). Contesting for Turkey's political centre: domestic politics, identity conflicts, and the controversy over EU membership, *Journal of Contemporary European Studies* 18(3): 361–376.
- Ovali, S. (2015). Global Financial Crisis and De-Europeanization of Turkish Foreign Policy, *Hellenic Studies/Études Helleniques* 23(1): 141–168.
- Özbudun, E. (2015). Europeanization and Turkey's Constitutional Reform Process. In: A. Tekin & A. Güney (eds.). *The Europeanization of Turkey*. London: Routledge (33–49).
- Özdogan, Ü. (2004). Türkiye'nin Türk Dünyası Politikasının Teorik Çerçevesi. *Asya Avrupa Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 1: 22–30.
- Özdemir, B. & Sarıgil, Z. (2015). Turkey's Europeanization Process and the Kurdish Issue. In: A. Tekin & G. Aylin (eds.). *The Europeanization of Turkey*. London: Routledge (86–107).
- Pénzváltó, N. (2020). Az Európai Unió és Törökország 2016. márciusi migrációs nyilatkozatának négyéves mérlege, *Horizont* 17: 1–12.
- Pénzváltó, N. (2016). Törökország és az Európai Unió – érdekek és értékek hálójában. In: T. P. Baranyi & K. Szálkai, szerk. *Újhold: A török külpolitika keresése a 21. század elején*. Budapest: AJTK (190–212).
- Pénzváltó, N. (2019). The EU–Turkey Visa Liberalisation Agreement: A Victim of Populist and Securitisation Practices?, *Nation and Security* 4: 30–43.
- Politico (2021). Von der Leyen on Sofagate: 'It happened because I am a woman'. *Politico*, 26. April 2021. Available at: <https://www.politico.eu/article/sofagate-turkey-sofa-ursula-von-der-leyen-recep-tayyip-erdogan-charles-michel-it-happened-because-i-am-a-woman/>, Accessed: 12 May 2022.
- Saylan, I. (2012). The Europeanization process and Kurdish nationalism in Turkey: the case of the Democratic Society Party, *Nationalities Papers* 40(2): 185–202.
- Szigetvári, T. (2013). Törökország gazdasági átalakulása és külgazdasági expanziója, *Külügyi Szemle* 1: 22–38.
- Tocci, N. (2005). Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?, *South European Society & Politics* 10(1): 71–83.
- Ulug-Eyrilmaz, B. (2014). The myth of 'Europeanization' of Turkish foreign policy: the Cyprus debacle as a litmus test, *Southeast European and Black Sea Studies* 14(3): 431–462.
- Usul, A. R. (2011). *Democracy in Turkey The impact of EU political conditionality*. New York: Routledge.
- Yesil, B. (2016). *Media in New Turkey. The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*. Chicago: University of Illinois Press.
- Yilmaz, G. & Soyaltin, D. (2014). Zooming into the 'Domestic' in Europeanization: Promotion of Fight against Corruption and Minority Rights in Turkey, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 16(1): 11–29.
- Yilmaz, G. (2014). Türkiye, Avrupalılaşıma ve Değişim, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 22(2): 63–84.
- Yilmaz, G. (2016). From Europeanization to De-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999–2014, *Journal of Contemporary European Studies* 24(1): 86–100.